

A Magyar Tudományos Akadémia 140. közgyűlésének keretében a Nyelv- és Irodalomtudományok, a Filozófiai és Történettudományok, valamint a Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya 1980. május 7—8. között együttes ülést tartott „Az 1970-es évtized a magyar történelemben” címmel. A következő négy cikk Pach Zsigmond Pál elnöki megnyitója, valamint Berend T. Iván, Bognár József és Kulcsár Kálmán előadásai alapján készült, amelyek egy része máshol is megjelent.

PACH ZSIGMOND PÁL:

Társadalomtudományok és tudományközi kapcsolatok

Az 1970-es évtized a magyar történelemben — olyan téma, amelyről nemcsak a történésznek, hanem minden társadalomtudományi ág képviselőjének van érdemi mondanivalója. E téma alapos megvitatása s a vitából következők és vizsgálendő összefüggések leszűrése hozzájárulhat ahhoz, hogy a társadalomtudományok kutatói az eddiginél teljesebben feleljenek meg azoknak a várákozásoknak, amelyeket a párt és a kormányzat fűz munkájukhoz, s amelyeket a Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusának határozata abban foglalt össze, hogy *a tudomány fokozottan vegyen részt a döntések megalapozásában, a társadalomtudományok művelői vállaljanak nagyobb szerepet és felelősséget az új kérdések megválaszolásában, a marxizmus—leninizmus pozícióinak erősítésében.*

Az elmondottakkal szoros összefüggésben jelentősnek vélem mai tanácskozásunkat *módszertani* tekintetben is, nevezetesen a társadalmi jelenségek és folyamatok komplex, sokoldalú megközelítése, az ún. *multidiszciplinaritás*, illetve *interdiszciplinaritás* szempontjából. Erről az utóbbi időben igen sokszor beszéltünk; tettünk is egyet-mást valóra váltásának érdekében, de korántsem annyit, amennyi szükséges és lehető lett volna.

Az egyes hagyományosan kialakult tudományágak határainak átlépését, a tudományközi kapcsolatok kibontakoztatását a társadalmi *gyakorlat* igénye és a társadalomtudományok *belső* fejlődése egyaránt mellőzhetetlenné teszi. Ennek a követelménynek a felismerése és elismerése *az 1970-es évtizedben* a társadalomtudományok művelőinek körében úgyszólván általánossá vált. Nemigen vehetünk részt olyan társadalomtudományi ankéton vagy vitán, ahol a komplexitás szükségességéről, az interdiszciplinaritás jelentőségéről ne esne szó.

De vajon mennyire hatotta át ez a felismerés *egész tudományszemléletünket*? Vajon nem bujkál-e mögöttes sokunkban mégiscsak olyan vélekedés: éppen az *adott* tudományág, a *saját* szakma nyújt lehetőséget arra, hogy a társadalmat a maga egészében, a maga „totalitásában” ragadjuk meg? Hogy ennek a kérdőjelezésnek van némi jogosultsága, bármelyik társadalomtudományi ág példáján szemléltethetem, hazánkban és határainkon túl egyaránt.

A szovjet *néprajztudomány* kialakulásának időszakában — írja a neves szovjet etnográfus, *Julian Vlagyimirovics Bromlej* „Etnosz és néprajz” című művében — „egyrészt olyan tendencia uralkodott, amely a néprajz feladatkörét csupán az archaikus jelenségekre akarta korlátozni, másrészt olyan

nézet, amely a néprajzot . . . valamiféle *szuperdiszciplínának*, a társadalmi tevékenység majdnem minden formáját kutató tudományágnak tekintette”. S ma is él az a felfogás — teszi hozzá —, amely szerint „a néprajzi tanulmányok felölelik a modern, fejlett társadalmak életének *minden területét*”.

Hallgassuk meg most egy jeles bolgár marxista *szociológusnak* a véleményét, *Niko Jahielnek* „A tudomány szociológiája” című — a közelmúltban magyarul is megjelent — könyvében kifejtett nézeteit. Eszerint a *szociológiai* megismerés a tudomány gazdasági, erkölcsi, lélektani és egyéb társadalmi viszonyait *nem külön-külön* tanulmányozza (mint a tudományos megismerés egyéb ágazatai), hanem valamennyit *együtt*. Így határolódik el — folytatja — ez a megismerési mód a tudomány *egyes* vonatkozásait, *egyes* problémáit tanulmányozó *más* társadalomtudományi ágaktól. S hadd fűzzem hozzá: könnyen hozhatnék fel erre rímelő gondolatmeneteket persze magyar szerzőktől is — gondolatmeneteket, amelyek hangsúlya féltő, hogy áttolódik a *szociológiai* „szuperdiszciplína” irányába.

Akadémiánk testületei vagy két éve vitatták meg egy hazánkban újonnan létjogot kívánó — és nyilvánvalóan létjogot is érdemlő — tudomány: a *politikatudomány* (vagy politológia) tárgyáról, feladatáról, módszeréről szóló tanulmányt. Ebből idézek: „a politikai folyamatok *átfogó, komplex* jellegű vizsgálódásokat feltételeznek, amelyek szétfeszítik a jelenlegi tudományok kereteit. Az *egyes* társadalomtudományi ágazatok általában *saját* megközelítési szempontjaiknak megfelelő ismereteket — ebből a szempontból *részismereteket* — nyújtanak; szükség van azonban a *részismeretek szintetizálására*, megfelelő fogalomrendszerben való kimunkálására. Az ilyen kutatói feladatok a marxista *politikatudomány* keretébe tartoznak.”

De nem folytatom más társadalomtudományi szakmák hasonló, önmeghatározó vagy önárulkodó kijelentéseinek csokorba fűzését. Annyival azonban tartozom, ha úgy tetszik, az udvariasságnak, ha úgy tetszik, az önismeretnek, hogy a *magam* tudományszakának szűkebb portáját se hagyjam ki e rövid leltárból. A *Magyar Történelmi Társulat* egyik nemrég kiadványából idézek: „a humán tudományok sorában a *történelem* a legátfogóbb, a legösszegezőbb jellegű, amely az emberi viszonylatok *összességének* megismerését és megismertetését . . . tekinti fő feladatának.”

Az idézett nyilatkozatokban, nyilvánvaló ellentmondásosságuk dacára, van, ami vonzó és rokonszenves. Mindenekelőtt a saját szakma iránti odaadás, lelkes elkötelezettség. Ez minden alkotó munkának előfeltétele. Egy tudományos kutatónak pedig nemcsak azt lehet és kell megbocsátanunk, ha saját tudományát tartja a legfontosabbnak, hanem még azt is, ha saját szaktémáját — amivel éppen foglalkozik . . . De ezen túlmenően, ezek a megnyilatkozások — ha az *interdiszciplináris* hajlandóság tekintetében némi kételyeket ébreszthetnek is — annál meggyőzőbbek a *totalitásigény* eleven erejét illetően. Arról tanúskodnak, hogy a társadalomtudományok művelői közül sokan — bármely szakágban tevékenykednek is — egyre inkább el akarják hárítani maguktól a leszűkített, egyoldalú megközelítésből származó korlátozottságokat, egyszerűsítéseket, s a vizsgált jelenségeket a történeti-társadalmi élet teljességében, sokszálú szövedékében próbálják fejteni.

Ám a totalitásigény mint *tudományos* törekvés — megkülönböztetetlen az iskolai *oktatás* szükségleteitől — nem jelentheti valamiféle *szuper-*

diszciplína formálását, nem jelentheti a társadalomtudomány szakágazatainak feloldását, integrálódását valamiféle *általános* társadalomtudományban. A teljességigény valóra váltásának, vagy szerényebben: megközelítésének reális útja nem a *szuperdiszciplinaritás*, hanem a marxista szemlélet egységén nyugvó *interdiszciplinaritás*. Vagyis: a teljességigény kielégítését csakis az egyes diszciplínák *önálló* és mindinkább *elmélyülő* fejlődése alapozhatja meg, a tudományágak egyre nagyobb mérvű szakosodása, amit a vizsgált jelenségek mind behatóbb elemzésének feladata diktál. A szakági elmélyülés, azaz — ha szabad így mondanom — a „*diszciplinaritás*”: nem ellentéte, hanem — úgy vélem — éppen *alapfeltétele* az *interdiszciplinaritás*nak.

Másrészt, az egyes szakágazatoknak nemcsak *befelé* kell elmélyülniük, de *kifelé* is, egymás iránt mindinkább nyitottnak kell lenniük.

A nyitottság a többi között azt jelenti, hogy az *újonnan színre lépő* vagy formálódó társadalomtudományok jelentkezésére — a Magyar Tudományos Akadémia az utóbbi években két ilyen tudomány igénybejelentésével is foglalkozott: a politikatudományon kívül a kultúrakutatásával is — ne a hagyományos szakma konzervatívizmussal vagy éppen felsőbbrendűség-érzésével reagáljunk, hanem, ha kritikusan is, az új iránti érzék ama frissességével, amely a marxista—leninista tudományosság lényegéből fakad.

A nyitottság azt jelenti, hogy felismerjük korunk tudományos fejlődésének azt a dialektikáját, amely szerint a *differentiálódás* maga is a tudományos *integrálódás* egyik fontos útja lett: az újonnan belépő tudománysszakok, az ún. határtudományok éppen nem hogy elhatárolják, hanem összekötik az egyes szaktudományokat, nem mezsgyét húznak, hanem hidat vernek közöttük. Az *újonnan* jelentkező tudománysszakoknak pedig — csakúgy, mint a *hagyományosoknak* — nem szabad szem elől téveszteniük, hogy valamely kutatási terület súlya-rangja nem az illető terület úgynevezett önállóságán múlik, hanem gondolati anyagának „önállóságán”: eredetiségén, alkotó jellegén.

A nyitottság azt jelenti, hogy korunk talán legdinamikusabban fejlődő és a társadalmi gyakorlatban legközvetlenebbül hasznosuló társadalomtudományai: a közgazdaságtudomány és a szociológia, álljanak ellen annak a kísértésnek, hogy — a történetiség elvét elfogadva ugyan — saját fontosságuk tudatában vagy igézetében csaknem értékhierarchiát állítsanak fel a társadalomtudományokon belül, például oly módon, hogy (a számítás-tudományból nézetem szerint ide nem illően kölcsönzött szóhasználat) önnönmagukat a „*kemény*” társadalomtudományok kategóriájába sorolják; a történelmet, irodalmat, nyelvészetet és egyéb humaniorákat pedig a „*lágy*” társadalomtudományok csoportjába utalják. Ez a terminológia az utóbbi időben gyakran bukkan fel tudományos életünkben, sajátos ellentmondásban egyébként az emberi, a „*humán*” tényező szerepének egyidejű fokozott hangsúlyozásával.

A nyitottság azt jelenti, hogy a társadalomtudomány olyan hagyományos ágazatai, mint a történelem- és az irodalomtudomány, a társtudományok „kihívására” — a kihívás szót itt persze egyáltalán nem pejoratív melléklézzel, hanem éppen nagyon is pozitív értelemben, gyors ütemű fejlődésük serkentő hatásának jelzésére használom — ne *önállóságuk* hangsúlyozásával vagy éppen *primátusuk* bizonygatásával válaszoljanak, hanem elsősorban

mindazoknak az új szempontoknak, kérdésfeltevéseknek, módszertani újításoknak és tárgyi eredményeknek gondos tanulmányozásával és alkalmazási lehetőségeinek vizsgálatával, amelyeket számukra a társtudományok nyújthatnak.

A társadalomtudományi ágazatok viszonyának és tudományközi kapcsolatainak azokat a kérdéseit, amelyeket az imént a *marxista* tudományosság, ezen belül a magyar tudomány területéről vett példákkal próbáltam jelezni: ezeket a kérdéseket — *mutatis mutandis* — a *polgári* tudomány köreiből is nemegyszer vetették fel a legutóbbi évek-évtizedek során. Hadd szorítkozzam most csupán egyetlen kérdésre: a történelem és más társadalomtudományok viszonyának, vagy a Nyugaton gyakoribb szóhasználattal: a *történelem és a társadalomtudományok* viszonyának a kérdésére. Ami pedig a válaszokat illeti, hadd korlátozzam a szemlét ezúttal csupán annak a két álláspontnak a jelzésére, amelyek között a válaszok mozognak, és — bár a szoros kapcsolat szükségességét szinte egyaránt hangoztatják — egymástól mégis jelentős távolságban helyezkednek el.

Az egyik álláspontot az 1970. évi Nemzetközi Történelemszövetség konferenciáján „A történész és a társadalomtudományok” című témában polgári részről elhangzott néhány közleménnyel, főleg a nyugatnémet *Theodor Schieder* „Különbségek a történelmi és a társadalomtudományi módszer között” című előadásával jellemezhetem. Idézem: „A történettudomány és a társadalomtudományok közeledése elérte az intenzitásnak azt a fokát, hogy vitatják azt a kérdést, vajon nem nyilvánítható-e a történelem maga is tisztán társadalomtudománynak (*Sozialwissenschaft*), és vajon nem kell-e felbontania hagyományos kapcsolatait — módszertani, egyetemi, tartalmi vonatkozásban — a szellemtudománnyal (*Geisteswissenschaft*). Véleményünk szerint azonban a történettudomány *külön* tudomány, amelynek módszerei *eltérnek* a társadalomtudományok módszereitől.”

A másik álláspont — amelyet a legerőteljesebben a francia *Fernand Braudel* fogalmazott meg már több mint két évtizede (1958) „A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam” című nevezetes tanulmányában — így hangzik: „... a társadalomtudományok hagyják abba egy időre a vitát kölcsönös határaikról, arról, hogy mi társadalomtudomány, és mi nem az... Inkább azt a feladatot tűzzék ki maguknak, hogy... kijelöljék azokat az irányvonalakat..., amelyek a közös kutatást irányíthatják, és a témákat, amelyek lehetővé tennék, hogy az első konvergencia (az első közös konkrét kutatási eredmény) létrejöjjön.”

Az elmondottak után aligha kell hosszasan taglalnom, melyik álláspontot érzem hozzánk közelebb esőnek. Természetesen nem Schieder felfogását, aki — a történelmi módszerről szóló fejtegetéseinek számos (most nem idézhetett) megszívlelendő részmegállapítása mellett — végső soron a *Sozialwissenschaft* és a *Geisteswissenschaft*, a társadalomtudomány és a humán tudomány régi, neokantiánus színezetű ellentétpárjának foglya marad. Természetesen hozzánk közelebb esőnek érzem Braudel álláspontját, aki — Schiederrel szemben — egyáltalán nem elégedett a történettudomány és a társadalomtudományok kapcsolata „intenzitásának fokával”, hanem végre közös kutatási irányvonal és tematika kidolgozását sürgeti.

Az utóbbi álláspontot érzem hozzánk *közelebb esőnek*, de persze a miénk-

kel *korántsem azonosnak*. Mi az, amit mindenképpen hozzáfűznék, amivel kiegészíteném?

Csupán jelzésszerűen. Először is: a közös kutatási irányvonal és tematika kidolgozása, együttes kutatások folytatása, úgy vélem, egyáltalán nem kívánja valamiféle *treuga dei* meghirdetését a teoretikus-tudományelméleti viták területén — sőt egyenesen megköveteli az ilyen viták kibontakoztatását —, annál is inkább, mivel a tudományelméleti és -módszertani vita nálunk eleddig nem duzzadt valamiféle áradó folyamattá, hanem jószerevével csupán bűvópatakaként csörgedezett.

Másodszor: monista materialista *elméleti* alapállásunk csakúgy, mint társadalomfejlődésünk *gyakorlati* igényei és társadalom*politikai* tapasztalataink arra készítetnek, hogy az interdiszciplinaritást ne korlátozzuk a *társadalomtudományok* mégoly széles mezejére, hanem — bármily nehéznek tűnik is — lássunk hozzá az érdemi együttműködés kiépítéséhez egyes *természettudományi* és *műszaki* kutatási irányokkal is. Hiszen — csak példaként — az olyan témák közös vizsgálatát, mint a műszaki fejlődés és fejlesztés társadalmi-gazdasági hatásai és feltételei, az elmúlt 1970-es évtized tanulságai és az előttünk álló nyolcvanas évtized gondjai szinte reánk kényszerítik.

Végül, de nem utolsósorban: a tudományközi kapcsolatok erősítése és kiterjesztése, a multi- és az interdiszciplinaritás nyitottsága és sokszínűsége csak akkor lehet igazán termékeny, ha a *marxista alapállás elvi egységével* és a *diszciplináris elmélyülés szakmai biztonságával* párosul.

Ilyen törekvések voltak az indítékai mai tudományos tanácskozásunk összehívásának, amelyen az 1970-es évtized helyét igyekszünk felmérni a magyar történelemben.

Ezek a törekvések villantják fel a jelzőfényeit annak az útnak, amely a hazai társadalomtudományok újabb fellendüléséhez vezethet, és egyben hozzásegíthet a XII. pártkongresszus határozatában foglalt feladataink megoldásához.